

INGLIZ MADANIYATINI IFODALASHDA ISHLATILADIGAN FRAZEOLOGIZMLAR TAHLILI

Tursunov M. M.

Buxoro Davlat Universiteti

Ingliz tilshunosligi kafedrasida dotsenti

Tursunov Mirzo Mahmudovich

BuxDU Ingliz tilshunosligi kafedrasida dotsenti, f.f.f.d. (PhD),

Husenova Nigina G'affurovna

Lingvistika: Ingliz tili mutaxassisligi magistranti

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada ingliz madaniyatini ifodalashda ishlatiladigan frazeologizmlar tahlili haqida soʻz yuritilgan va keng qamrovda tahlil qiulinib chiqildi.

***Kalit soʻzlar:** frazeologizm, neytral, nominativ funksiya, voliyuntativ funksiya, semantika, ixchamlashtirish, obraz, baholash, deyiksis, ekspressiv, emotsiya.*

ABSTRACT

In this article, the analysis of phraseology used in the expression of English culture is discussed and comprehensively analyzed.

***Key words:** phraseological unit, neutral, nominative function, volitional function, semantics, compactification, image, evaluation, deixis, expressiveness, emotion.*

KIRISH

Frazeologik biriklarning nominativ funksiyasi tilning leksik qatlamidagi boʻshliqlarni toʻldirib kelishi bilan xarakterlanadi va ikki turga boʻlinadi: neytral nominal va nominal. Neytral-nominativ funksiya asosan frazeologik butunlik uchun xos boʻlib, undagi asosiy vazifa maʼlum bir obyekt yoki predmetni nomlash, uning stilistik xususiyatlarini ochib berish emas. Frazeologik birliklarning nominativ funksiyasi semantik jihatdan toʻla koʻchma maʼnoga asoslanuvchi frazeologik chatishmalar uchun ham xos. Faqat modal va undov frazeologik birliklarga nominativ funksiyaga ega emas. Nominativ funksiya bilan bevosita bogʻliq boʻlgan funksiya bu kognitiv funksiya hisoblanadi. Chunki borliqdagi narsa-predmetlarni jamiyatda tushunganimizdek aks ettiramiz. Ular ongimizda oʻz inikosini topadi. Frazeologik birliklar ham xuddi til kabi ijtimoiy hodisa hisoblanadi. Chunki frazeologik birliklar maʼlum bir jamiyatda, maʼlum bir shaxslar tomonidan kashf etiladi va mana shu jamiyatda kommunikativ vosita sifatida foydalaniladi. Kondakov kognitivlikga quyidagicha taʼrif bergan: “Bilish jarayoni xayol surish, intuitsiya, oldindan koʻra bilish, tasavvur va boshqa fikrlashga oid holatlarni ham oʻzida

mujassamlashtiradi” Frazеologik birliklarning nominativ va kognitiv funksiyasi kommunikativ funksiya bilan bevosita aloqador. Yuqoridagi funksiyalar kommunikativ funksiyaga bog‘liq ravishda paydo bo‘ladi hamda rivojlanadi. Shu asosda frazeologik tizimdagi iearxik munosabat shakllanadi. Frazеologik birliklar uchun xos bo‘lgan semantik funksiyaga volyuntativ (lot. voluntasistak) deytik, rezultativ va boshqa funksiyalar bevosita tegishli. Volyuntativ funksiya-bu xohish, istak bildirish funksiyasidir. Bu funksiya ba’zi frazeologik birliklar uchun xarakterlidir. Masalan: wish smb. well- omad baxt tilamoq;

Wish smb ill- muvaffaqiyasizlik tilamoq; I wish to God... — xudodan tilagim; Get one’s wish- o‘ylagan niyatiga erishmoq;

1) I wish Jane Fairwax very well;but she tires me to death

2) I wish to Godwe knew what was in their mind

3) Fleur, I love you, Fleur! Fleur uttered a short laugh. Come again, she said,when I haven’t got my wish? Frazеologik birliklarning deytik funksiyasi haqida gapirishdan oldin deyksis haqida alohida to‘xtalib o‘tamiz.

Deyksis- so‘zi yunoncha “ko‘rsatish”, “ishora” ma’nolarini anglatib, ilmiy qo‘llanishda lisno vositasida voqelikka ishora, ko‘rsatish mazmunini beradi.

Ko‘rsatish, ishora vazifasini ado etuvchi birliklarni deytik ibora deb atashadi. Bu iboralarga nisbattan ayrim tilshunoslar “indeksikallar”(indexical) atamasini qo‘llaydi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Hozirgi kunda shaxs, zamon, makon deyksislari farqlanib kelinmoqda. Frazеologik birliklar ayrim hollarda deytik vosita vazifasini bajarib kelishi ham mumkin. Masalan, shaxs deyksisi: At second hand- ikkinchi kishi tomonidan;

If I would govern this country wisely, I must be posted in the details of its life, and not at second hand, but by personal observation and scrutiny. Berilgan misolda ibora so‘zlovchiga ishora sifatida ifodalanmoqda. Makon deyksisi ma’lum bir joy yoki harakat yo‘nalishini ko‘rsatib berish uchun xizmat qiladi. Aynan bizning tadqiqot doiramizga kiruvchi iboralar ham bu vazifani bajarib kelishi mumkin. Masalan: Show a clean pair of heels - jo‘nab qolmoq, juftakni rostlamoq; It was evident that Captain Butler feared the worst, for he crowded on all canvas and it seemed for a time that he would show the strange ship a clean pair of heels. Zamon deyksisiga ma’lum bir vaqt bilan bog‘lik holatlarni ifodalovchi frazeologik birliklarni misol keltirishimiz mumkin: Wait to see which way the cat jumps - voqealar rivojini kutmoq; At once-birdaniga, ayni zamonda:

Frazеologik birlik voqealarning baravar yuz berayotganini ifodalab ko‘rsatmoqda; Ba’zi frazeologik birliklar uchun rezultativ funksiya ham xos bo‘lib, u

frazeologik birlik ifodalab kelayotgan harakat yoki holatning sababini ko'rsatib berishidir. Masalan: come a cropper-muvvofaqiyatsizlikka uchramoq; Make one's bed and have to lie on. It qilgan ishiga javob bermoq; Set smb's teeth on edge-kimnidir asabiga o'ynamoq; Tildagi barcha birliklar, jumladan frazeologik birliklar uchun xos bo'lgan eng muhim funksiya bu pragmatik funksiya hisoblanadi. Pragmatik maqsadga yo'naltirilganlik frazeologik birliklar uchun xarakterli jihatlardan biridir. Stilistik funksiya- frazeologik birliklarning aksariyati uchun xarakterli jihat hisoblanadi. Chunki frazeologik birliklarda denotativ ma'no bilan bir qatorda konotativ element ham ishtirok etgan bo'ladi. Bu esa nutq momentida frazeologik birliklarning o'ziga xos stilistik vazifani ifodalab kelishini ko'rsatadi. Frazeologik birliklarning uslubiy funksiyalari xilma-xil va rang-barangdir, ularning ayrimlari tabiiy bo'lib, frazeologik birlikning ichki tabiatidan kelib chiqadi. Qolganlari esa individual xarakterga ega bo'lib, u yoki bu so'z san'atkorining estetik mahorati, xohish irodasi, til vositalaridan foydalanishdagi novatorligi bilan aloqadordir, shulardan birinchisini frazeologik birliklarning lisoniy, uzual uslubiy funksiyalari deb, keyingilarini esa nutqiy okkazonal uslubiy funksiyalari deb nomlash mumkin. Frazeologik birliklarning uzual uslubiy funksiyalari frazeologik birliklar uchun umumiy, doimiy bo'lib, har qanday matnda reallashadi va ular frazeologik birliklarning o'ziga xos kategorial xususiyatlari bilan aloqadordir. Rus tilshunosi S.G. Gavrin rus tilida frazeologik birliklarni tahlil qilganda, ularning bir necha funksiyalari mavjudligini ko'rsatib bergan. Ana shu funksiyalar ingliz tili frazeologik birliklari uchun ham xarakterli hisoblanadi. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, frazeologizmlar so'zlashuv nutqida qo'llanilganda bir vaqtning o'zida turlicha funksiya bajarib, nutqni ta'sirchan, jonli hamda rang-barang bo'lishini ta'minlaydi.

Frazeologik birliklar tilimizni ta'sirchan, mazmunli hamda jonli bo'lishini ta'minlovchi birliklar sifatida muhim ahamiyat kasb etadi. Bunday birliklarni nutqda qo'llanilishi so'zlovchining intellektual salohiyatini belgilab bergani bois, ularni nutq momentida, qolaversa badiiy talqinda bajaradigan funksiyalarini alohida ta'kidlab o'tish joiz. Har qanday frazeologik birlik uchun xos bo'lgan muqim funksiyalar mavjud bo'lib, ular nominativlik, kommunikativlik hamda kognitivlik funksiyalaridir. Nominativ funksiya frazeologik birliklarning moddiy dunyodagi ma'lum bir obyektlar, harakat yoki holatlarni nomlash yoki ifodalab kelishida namoyon bo'ladi. Frazeologik birliklarning kommunikativlik funksiyasi esa nutq jarayonida ma'lum bir fikr ifodalash, ma'lum bir ma'lumotni tinglovchiga yetkazish uchun foydalaniladi va bu ularning kommunikativ birlik ekanligini tasdiqlaydi.

Frazeologik birliklar uchun xos bo'lgan o'zgaruvchan funksiyalarga semantic funksiya, volyuntativ funksiya, deyktik funksiya, pragmatik funksiya, stilistik

funkusiyalar kabilar kiritiladi. Stilistik funkusiyalar aksariyat soʻzlashuv frazeologik birliklari uchun xos boʻlib, ular maʼlum bir voqea-hodisa yoki narsa-predmet haqida xabar yetkazish bilan bir qatorda unga qoʻshimcha emotsional ekspressiv boʻyoq yuklaydi. Shuningdek, rus tilshunosi Gavrin talqiniga binoan frazeologik birliklar yana nutq momentida, nutqni ixchamlashtirish, obrazli ifodalash, baholash bir qator muhim funksiyalar bajaradi. Frazeologik birliklar nutq momentida ham badiiy talqinda qoʻllanilganda ham ikki xil uzual va okkazional holatda qoʻllanilishi mumkin. Yaʼni frazeologik birliklarning uzual maʼnosi uning lugʻatda aks etgan maʼnosi boʻlsa, okkazional maʼnosi frazemaning maʼlum bir nutq momentida yoki matnda anglatib kelayotgan maʼnosi hisoblanadi. Frazeologik birliklarni okkazional xususiyatlarini birinchilardan boʻlib, rus tilshunosi A.V.Kunin tadqiq etgan. Uning taʼlimotiga binoan frazeologik birliklar toʻrt xil usulda qoʻllanilishi mumkin boʻlib, birinchi va ikkinchi darajali uzual ifodalanish frazeologik birliklarning lugʻaviy maʼnosiga asoslansa, birinchi darajali okkazional ifodalanish frazeologik birlik maʼnosidagi turli xil oʻzgarishlarni taqqozo etadi. Ikkinchi darajali okkazional ifodalanish boʻlsa frazeologik birlik tarkibini umuman oʻzgartirib yuboradi. Bunday ifodalash nitilshunosi Nachischione “portlash” deb ham atagan. Frazeologik birlik tarkibidagi okkazional oʻzgarishlarni tahlil qilish zamonaviy ingliz frazeologiyasidagi dolzarb muammolardan biri boʻlib qolmoqda. Chunki aynan frazeologik birliklarning okkazional qoʻllanilishini tahlil qilish yordamida matndagi ichki maʼno yoritilib, ekspressiv–stilistik xususiyatlar aks ettirilishi mumkin. Frazeologik birliklar uchun xos boʻlgan oʻzgaruvchan funksiyalarga semantic funkusiyalar, volyuntativ funkusiyalar, deyktik funkusiyalar, pragmatik funkusiyalar, stilistik funkusiyalar kabilar kiritiladi.

Stilistik funkusiyalar aksariyat soʻzlashuv frazeologik birliklari uchun xos boʻlib, ular maʼlum bir voqea-hodisa yoki narsa-predmet haqida xabar yetkazish bilan bir qatorda unga qoʻshimcha emotsional – ekspressiv boʻyoq yuklaydi. Shuningdek, rus tilshunosi Gavrin talqiniga binoan frazeologik birliklar yana nutq momentida, nutqni ixchamlashtirish, obrazli ifodalash, baholash bir qator muhim funksiyalar bajaradi.

Frazeologik birliklar nutq momentida ham badiiy talqinda qoʻllanilganda ham ikki xil uzual va okkazional holatda qoʻllanilishi mumkin. Yaʼni frazeologik birliklarning uzual maʼnosi uning lugʻatda aks etgan maʼnosi boʻlsa, okkazional maʼnosi frazemaning maʼlum bir nutq momentida yoki matnda anglatib kelayotgan maʼnosi hisoblanadi. Frazeologik birliklarni okkazional xususiyatlarini birinchilardan boʻlib, rus tilshunosi A.V.Kunin tadqiq etgan. Uning taʼlimotiga binoan frazeologik birliklar toʻrt xil usulda qoʻllanilishi mumkin boʻlib, birinchi va ikkinchi darajali uzual ifodalanish frazeologik birliklarning lugʻaviy maʼnosiga asoslansa, birinchi darajali okkazional ifodalanish frazeologik birlik maʼnosidagi turli xil oʻzgarishlarni

taqqozo etadi. Ikkinchi darajali okkazonal ifodalanish bo'lsa frazeologik birlik tarkibini umuman o'zgartirib yuboradi. Bunday ifodalashnitilshunosi Nachischione "portlash" deb ham atagan. Frazeologik birlik tarkibidagi okkazonal o'zgarishlarni tahlil qilish zamonaviy ingliz frazeologiyasidagi dolzarb muammolardan biri bo'lib qolmoqda. Chunki aynan frazeologik birliklarning okkazonal qo'llanilishini tahlil qilish yordamida matndagi ichki ma'no yoritilib, ekspressiv–stilistik xususiyatlar aks ettirilishi mumki.

Frazeologiya til va madaniyatning o'zaro aloqalarini yaqqol tushuntiruvchi tilshunoslik bilimlarining eng yuqori cho'qqisidir. Frazeologiyaning alohida fan sifatida tan olinishi bir necha bosqichlarni bosib o'tgan bo'lsada, hozirda frazeologiya o'zining ichki tuzilishi-yu, tadqiqot masalalariga ega bo'lgan alohida tilshunoslik bo'limi sifatida shakllanib bo'ldi. Undagi ko'plab muammolar hali o'z yechimini kutayotgan bo'lsada, hozirgi zamon tilshunosligida dolzarb frazeologik masalalar birin-ketin yoritilmoqda.

Ingliz tili frazeologiyasida bizning tadqiqot doiramizga kiruvchi, so'zlashuv uslubiga xoslangan frazeologik birliklar nisbattan keng tarqalgan hisoblanadi. So'zlashuv uslubi maxsus tayyorgarlik ko'rilmay shakllangan uslub sistemasidir. So'zlashuv jarayonida suhbatdoshlar bir-birining savoliga javob berganda tayyorgarlik ko'rmay vaziyatga qarab fikr yuritadi, bunda suhbatdoshlar aktivligi va operativligi yaqqol ko'zga tashlanadi. Frazeologik birliklar o'zlarining semantik, funksional, uslubiy va sintaktik xususiyatlariga ko'ra so'z birikmalari, sodda va qo'shma gaplardan ajralib alohida bir turni tashkil etadi, ya'ni frazeologik biriklarda so'z, so'z birikmalari va gapning struktur belgilari neytrallashib, yaxlitlik kasb etadi. Shuning uchun bugungi kunda rivojlanib borayotgan ingliz tilshunosligida turli tipdagi so'z yasash qo'liplari, semantik-funksional planda olingan frazeologizmlar orasidagi aloqalar o'rganilishi muhim.. Afsuski so'z va so'z birikmalari va gap uzoq yillar davomida tilshunoslikning asosiy birliklari sifatida qabul qilib kelindi. Bu esa birinchidan til birliklarining iearxik (pog'onali) munosabatini chuqur tahlil etmaslikka olib keldi, ikkinchidan esa boshqa til birliklari, jumladan frazeologik birliklar semantikasi, funksionaluslubiy xususiyatlari tadqiqqiga soya tashlab turdi.

XULOSA

So'zlashuv frazeologik birliklari xalq og'zaki ijodida, kundalik muloqotda keng qo'llanilib, umuman uy-rozg'or buyumlari, kiyim-kechak nomlari, oziq –ovqat nomlari, pul birliklari, kundalik ish-harakatlarni, shuningdek insonning emotsionalruhiy holatlarini ifodalab keladi. So'zlashuv frazeologizmlari oddiyligi, maishiy xarakterga egaligi, ba'zan satirik yoki hajviy uslubiy bo'yoqqa ega bo'lishi va yuqori darajadagi emotsionalligi bilan kitobiy frazeologizmlardan ajralib turadi.

Shuningdek frazeologik birliklarning tarkibiy qismida ko‘pincha konotativ element yetakchilik qiladi. Chunki frazeologik birliklar ob‘yektiv reallikni, ma‘lum voqea hodisani nomlash uchun emas, balki unga nisbattan modal munosabatni ifodalash maqsadida yuzaga keladi. Frazeologik birliklarning asosiy qismi ma‘no jihatdan insonga qaratilgan: ular kishining biror fizik, ruhiy, aqliy-intelektual xususiyatini, hatti harakatini baholaydi. Frazeologik birlikning denotativ ma‘nosiga emotsionalekspressiv bo‘yoqdorlik yuklaydi. Shu sababi frazeologik birliklarni tahlil qilganda ularning uslubiy tavsifi muhim ahamiyat kasb etadi. Frazeologik birliklarning uslubiy jihatdan farqlash deganda, quyidagi dolzarb masalalar nazarda tutiladi: uslubiy ma‘no va uning komponentlari, frazeologik birliklarni uslubiy jihatdan farqlash mezonlari, ingliz frazeologik sistemasining uslubiy qatlamlarini belgilash, ko‘p ma‘noli va sinonim frazeologik birliklar hamda ularning uslubiy xususiyatlari, antonim, omonim frazeologik birliklar va ularning o‘ziga xosliklari kabi masalalar.

Frazeologik omonimiya esa, polisemantik iboralar tarkibidagi umumiy invariant bog‘lanishning yo‘qolib ketishi natijasida yuzaga keladi. Frazeologik antonomiyada frazeologizmlarning semantik qarama qarshiligini aniqlovchi differensiatorlar mavjud bo‘ladi. Antonim differensiatori bu frazeologik antonimlarning ma‘noni farqlash belgilarining rasmiy ifodalanishidir. Barcha tur frazeologik birliklar bir uslubga xos yoki turli uslublarga xos bo‘lishi mumkin. Bir uslubga xos frazeologizmlar ekspressivemotsional xususiyatlari bilan bir-biridan farq qilmaydi. Frazeologik birliklarni tahlil qilishda ularning funksional xususiyatlariga alohida to‘xtalib o‘tish joiz. Har qanday frazeologik birlik uchun xos bo‘lgan muqim funksiyalar bilan bir qatorda, frazeologizmlarning o‘zgaruvcham funksiyalari ham misollar yordamida ushbu tadqiqot ishimizda yoritilib berildi.

REFERENCES

1. Турниёзов Н. Ўзбек дериватологиясининг бугунги аҳволи ва истиқбол тараққиёти ҳақида // Tiltaraqqiyotning qonuniyatlari. – Samarqand: SamDCHTI.
2. Aitchison J. Words in the Mind: An introduction in the Mental Lexicon. – Oxford; New York: Basil Blackwell, 1994.
3. Bally, Ch. *Precis de stylistique*. - Geneve, 1905.
4. Bushuy T.A. *Phraseological Equivalentation as a Problem of Contrastive*
5. *Lexicography Contrastive Linguistics*. – Sofia, 1996.
6. Bushuy Tatyana. *Sinxronik va diaxronik tilshunoslik*. – Umumiy tilshunoslik bo‘yicha o‘quv qo‘llanma. - Samarqand: SamDCHTI, 2003.